

RECENZIJOS

Lietuvių kalbos žodynas II, C–F, antrasis leidimas, Vilnius, 1969, 1187 p.¹

Lietuvių kalbos žodyno II tomo naujojo leidimo palyginti neilgai tereikėjo laukti: skaitytojo rankas jis pasiekė, praėjus tik apie pusantrų metų po I tomo antrojo leidimo pasirodymo. Taigi dabar turime išėjusius jau visus septynis didžiojo Žodyno tomus (*A – Mėlti*), suredaguotus pagal 1952 m. priimtą Instrukciją.

Kadangi II tomo naujasis leidimas leksikografiniu atžvilgiu niekuo nesiskiria nuo I tomo antrojo leidimo, tad apie jo redagavimo principus, žinoma, nėra nė reikalo plačiau kalbėti, juoba, kad apie tai jau buvo mūsų anksčiau rašyta². Šiuo tarpu rūpės tikrai daugiau pažiūrėti (kaip ir I tomo atveju), kuo šis naujasis leidimas skiriasi nuo senojo, 1947 m. išėjusio, leidimo sukaupto žodžių lobio, taip pat žodžių reikšmių aiškinimo atžvilgiu, nes tai, pasak V. Doroševskio, esą svarbiausia kiekviename žodyne³. Be to, paliesime čia dar kai kuriuos kirčiavimo ir žodyno sandaros klausimus.

Kad naujajame leidime yra sukauptas didesnis leksikos lobs, negu senajame, tai matyti palyginus jau kelis tūdviejų leidimų puslapius. Be to, apytikrį leksikos kiekį tuose leidimuose rodo, pavyzdžiui, ir tokie statistikos duomenys: prof. J. Balčikonio redaguotame senajame leidime C raidė turi apie 1050

lizdų (neskaičiuojant priešdėlinių), o naujajame – apie 1220, taigi apie 170 lizdų daugiau; E, Ė raidės senajame leidime turi apie 1190 lizdų, o naujajame – apie 1520, taigi apie 330 lizdų daugiau.

Naujojo leidimo leksikos apimtį gerokai padidino ne tik plačiau vartojamų tarptautinių žodžių (internacionalizmų) įtraukimas, bet ir įdėjimas nemažo skaičiaus naujai surinktų lietuviškų žodžių. Pastarųjų ypač daug sumedžiota iš įvairių grožinės ir mokslinės literatūros leidinių, pasirodžiusių po 1947 m. Pavyzdžiui, naujajam leidimui panaudoti Jono Avyžiaus, Juozo Balčikonio, Juozo Baltušio, Kazio Baršausko, Kazio Borutos, Povilo Brazdžiūno, Kazimiero Būgos, Petro Cvirkos, Jono Dagio, Jono Dovydaičio, Liudo Giros, Augustino Griciaus, Juozo Grušo, Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus, Tado Ivanausko, Vinco Kapsuko-Mickevičiaus, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vlado Lašo, Jono Marcinkevičiaus, Justino Marcinkevičiaus, Juozo Matulio, Eduardo Mieželaičio, Justo Paleckio, Vinco Mykolaičio-Putino, Salomėjos Nėries, Balio Sruogos, Antano Venclovos ir kt. žymesniųjų rašytojų, mokslininkų ar visuomenės veikėjų raštai, kurių leksikos arba visiškai nebuvo įtraukta, arba labai mažai įtraukta į senąjį leidimą. Senajame leidime neužfiksuotų žodžių surasta ir tarmėse, ypač tose, kurios pokario metais dialektologų buvo plačiau patyrinėtos. Šitokių žodžių sudėjimas į naująjį leidimą, suprantama, labai padidina jo mokslinę vertę, juoba, kad čia randame žodžių ir iš tokių vietų, iš kurių senajam leidimui visai nebuvo surinkta leksinės

¹ Redakcinė kolegija: J. Kruopas (atsak. redaktorius), A. Lyberis, J. Paulauskas, J. Senkus, B. Tolutienė.

² Žr. *Baltistica*, V(2), 1969.

³ Žr. W. Doroszewski, *Z zagadnień leksykografii polskiej*, Warszawa, 1954, 58.

medžiagos (pvz., iš Kliukščionių, Leñtupio, Pāstovio, Ščiūčino – Baltarusijos TSR, Kirdeikių, Saldūtiškio – Utenos raj., Máišiagalos – Vilniaus raj., Naūmiesčio, Ramučių – Šilutės raj.).

Iš senajame leidime neužfiksuotų, bet į naująjį įtrauktų, liaudies šnekamosios kalbos (įvairių tarmių) žodžių galima paminėti: *celepótis* „darinėtis, varstyti“ Lz., *dalgāžolė* (ir *dalģžolė*) „aštrioji viksva (Carex Buekii)“ Ggr., *dalsùs* „kuris delsia“ Sb., *daĩbyti* „lupti, mušti“ Ms., *dangulỹs* „debesis“ Rod., *dārgoti* „šmeižti, darglioti“ Skd., *dārkata* „kas darkosi, išdykauja“ Skr., *daržienà* „buvusio daržo žemė“ Skd., *daužúotas* „smarkus, sūkuringas (apie vėją)“ Šts., *debesỹnė* „skysta putra“ Šts., *dedestà* „tokia žirninė dešra“ Trgn., *dedùs* „dėslus, dėdingas“ Rs., *degỹmė* „išdeges durpynas“ Sb., *deginė* „išdeges miško plotas“ Nmč., *dejuōklis* „kas vis dejuoja“ Ėr., *dergātė* „kas gadina gerus daiktus“ Trgn., *derpėsyti* „taškyti, lipyti“ Vn., *dėstena* „lėtai kalbantis žmogus“ Ig., *dėviniaĩ* „kasdien dėvimi drabužiai“ Klk., *didžargis* „plačios eisenos“ Varn., *didžeinė* „didysis kambarys“ Pgr., *diegmuō* „daigas“ Rk., *dienógaĩštis* „dienos gaišimas“ Pc., *dilùs* „kuris greitai dyla“ Sb., *dimsóti* „gulėti išsitiesus, bambsoiti“ Gs., *dirbsena* „dirbimo būdas“ Slnt., *diršis* „su diršėmis“ Vlkv., *dōčius* „labai dosnus žmogus“ Kps., *dráiskata* „apdriskėlis, skarmalas“ Sdb., *drambliūgas* „storas, sudribeš žmogus“ Ukm., *drimblùs* „sunkus, nevikrus“ Akm., *driunà* „miegalius“ Kps., *drūžainis* „drūžėtas audeklas“ Krš., *dutnùs* „kuris neaiškios kalbos, mikčius“ Nt., *dvāšnas* „prastas, netikęs“ Šts., *dvōksnis* „dvokimas“ Rm., *džiovỹnė* „džiovykla“ Prn. ir kt. Nėra abejonės, kad ne vienas iš šios rūšies žodžių bus įdomus etimologams, žodžių darybos tyrinėtojams, be to, ne vienas iš jų, gal būt, įsilies ir į dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos leksikos normų sistemą.

Bet, antra vertus, reikia pažymėti, kad iš naujojo leidimo vietos taupymo ir kitais sumetimais yra išmesta nė visai mažai ir liau-

dinių žodžių, užfiksuotų 1947 m. leidime. Pavyzdžiui, jame nerasime ne tik didoko pluošto tam tikrų liaudinių žodžių fonetinių ir morfologinių variantų (*cauknóti* „čiauknoti, valgyti nenoromis“, *cilciēnis* „čilčienis, čiuľčienis, grūsta bulvių košė“, *dākninti* „daknyti, varginti“, *deviñakė* „devynakė, devynių akių korta“, *didgirė* „didžiagirė, didelė giria“, *dimštelti*, *dimšterėti* „dimštelėti, krepštelėti“... ne tik daugelio interjekcinių bei refreninių žodelių (*cibry*, *cibriñk*, *cidār vidār*, *daĩži*, *dangais*, *dáuno*, *daututo*, *dilenōj*, *dilū dilū*, *dreib*, *dritum*), ne tik vulgaraus pobūdžio žodžių (*didsubinis*, *didžiapāpė*...), bet ir šiaip nemažo kiekio leksinių dialektizmų: *clepis* „toks įgimtas krislelis ant paukščiukų snapo; tokia viščiukų liga“ Skd., *cilpinti* „plonai verpti“ Vlk., *ciukėnti* (ir *ciukinėti*) „labai smulkiais žingsneliais eiti“ Rdm., Švnč., *ciūktelti* (ir *ciūkterti*) „dingtelėti“ Ml., Dkšt., *dėšrakaklis* „kaklelis žarnoms kimšti“ Vlk., *dėšrinti* „duoti, mesti (dešrą?)“ Slv., *dygliáuti* „menką žuvį gaudyti, varliauti“ Zp., *dỹnyti* „labai plikai kirpti“ Bgt., *dogišius* „vanagas“ Žlb., *drebagalvis* „kas turi drebančią galvą“ Prng., *driskūčiai* „sudriskę drabužiai, skarmalai“ Vrn., *drumbóti* „mindyti, klampoti“ Šd., *drūtaspenė* adv. „turinti drūtus spenius (karvė)“ Ds., *druzgūtis* „trupinys“ Klvr., *dubsỹs* (-is?) „užpakalis, sėdynė“ Al., *dulsà* „kas ilgai krapštosi, gaišta“ Brt., *dumblainė* „dumblynė“ Brt., *dūmininkas* „kaminas“ Šln., *duñzgė* „medinis barškalas“ Rt., *duonlakščiai* „lakštai duonai kepti“ Brt. ir kt. Jeigu pirmųjų trijų grupių žodžių nedėjimą dar galima teisinti tam tikrais argumentais, tai pastarosios rūšies dialektizmų praleidimą, mūsų nuomone, reikia laikyti rimta naujojo leidimo spraga. Thesauro tipo žodyne atsiri-boti nuo tokių liaudinių žodžių nedera nei „vietos taupymo“, nei priskyrimo prie „individualių tarmės žodžių“, nei kokiais kitais motyvais.

Šiaip iš kitų raštuose ar tarmėse pasitaikančių žodžių naujajame (kaip ir senajame) leidime neužfiksuoti tokie: *čiaūpelėtis* „čiu-

pinėtis, krapštytis“ Pun., *daidalystė* „menas“ A 1886, 68, *dailadarys* „dailininkas“ Vrp. 1893, 160, *dančius* „dantingas (zėbaty)“ SD³ 540, *darbtarpis* „darbo tarpas“ Vrp. 1890, 92, *denglas* „apdangalas“ KIM² 348, *didžiažuvis* „banginis“ KN 119, *didšventis* „labai šventas“ MT (Všn. pr.) 2, *dievtarnystė* „tarnavimas dievui“ MT 104 a, *dógodis* „hipotezė“ A. Baran., *draugdirbystė* „bendradarbiavimas“ Vrp. 1894, 109, *draugjausmis* „užuojauta“ Vrp. 1895, 97, *draugredaktoris* J. Jabl. ir kt.

Žodžių reikšmės naujajame leidime, kaip tai nurodyta ir I tomo antrojo leidimo Įvade dažniausiai aiškinamos trejopai: aprašomuoju, sinoniminiu ir nuorodiniu būdu. Be to, tų žodžių, kurių leksinė reikšmė yra išblukusi (pvz., prielinksnių, jungtukų, dalelyčių ir pan.), nurodomos paprastai tik vartojimo aplinkybės ar sintaksinės funkcijos (gramatinis aiškinimas). Nors kai kuriuos iš šių žodžio reikšmės aiškinimo būdų (pvz., aiškinimą sinonimais) atskiri leksikologai ir kritikuoja, tačiau praktiniame leksikografijos darbe be jų paprastai neišsiverčiama. Todėl dėl tokių Žodyno naujajame leidime vartojamų žodžio reikšmių aiškinimo būdų nėra pagrindo priekaištauti jo redaktoriams. Galima tikrai nurodyti vieną kitą nepakankamai diferencijuotą ar nelabai tikslų žodžių reikšmės aiškinimą. Pavyzdžiui, nepateikti kaip homonimai (neiškelti į antraštes) žodžiai *drugỹs* „drebuly; šalčio krėtimas sergant; maliarija“ ir *drugỹs* „peteliškė, plaštakė“, nors tarp šių reikšmių nėra aiškesnio semantinio ryšio. Netiksliai nurodyta žodžio *dičkà* reikšmė: apie Butrimónis (Alytaus raj.), iš kur pateiktas vienas abejotinas iliustracinis pavyzdys (iš bendro 2 pavyzdžių skaičiaus), tas žodis reiškia ne „jauną medelį, skiepą“, bet „neskiepytą laukinių vaisinių jauną medelį“. Veiksmažodžio *dùgninti* tenurodyta tik viena reikšmė – „tverti, užtvartinti“, nors kai kuriose pietinėse aukštaičių šnektose šis veiksmažodis vartojamas dar ir „kišti į dugną“ reikšme (Ji kad *nudùgnino* puodus, tai net ištraukt sunku Pun.).

Tačiau, apskritai imant, žodžių reikšmės naujajame leidime daugeliu atvejų yra ir labiau diferencijuotos, ir išsamiau bei tiksliau paašškintos, negu senajame. Pavyzdžiui, senajame leidime būdvardžio *dailūs*, -i buvo nurodytos tikrai dvi ryškiau nediferencijuotos reikšmės: „lygus; gražus, puikus“, o naujajame – jau keturios: 1. „gražus; puikus“, 2. „lygus“, 3. „atsiganęs, neliesas“ ir 4. „malonus, giedras, nešaltas“. Arba vėl: senajame leidime veiksmažodžio *dainuoti* teišskirta tik viena reikšmė: „dainą traukti, giedoti“, o naujajame – net aštuonios (čia pagrįstai atribota nuo „dainą traukti“ ir „giedoti“ reikšmė). Teigiamai vertintinas taip pat išsamesnis tam tikrų žodžių kategorijų, ypač augalų ir gyvių pavadinimų reikšmės nusakymas. Tokie pavadinimai senajame leidime dažniausiai buvo aiškinami tik lotynišku nomenklatūriniu vardu (pvz.: **dryžutis**... bot. Phalaris, **dugnoji**... bot. Solenija ir pan.), o naujajame – dar ir lietuviškai, nurodant augalo ar gyvio priklausymą tam tikrai šeimai (**dryžutis**... bot. *varpinių šeimos augalas* (Phalaris), kartais dar ir skiriamąją ypatybę (**dugnojė**... bot. *toks vandens augalas, dumblis* (Solenija). Pastarasis aiškinimas suteikia jau daugiau informacijos nespécialistui apie tais žodžiais žymimus dalykus, todėl geresnis.

Lyginant naująjį leidimą su senuoju, ypač krinta į akis nemaža žodžių kirčiavimo bei intonacijos skirtybių. Visų pirma, naujajame leidime nurodytos priegaidės daugelio tų liaudinių žodžių, kurių priegaidė, rengiant spaūdai pirmąjį leidimą, matyt, dar nebuvo žinoma ir todėl nepažymėta (pvz., tokių žodžių, kaip *dirinti, drimsóti, dubnóti, dūdinti, dumblėtas, dūmėti, duobijà, dūrklas* ir kt.). Añtra, naujajame leidime nurodytos priegaidės daugelio (tiek plačiau, tiek siauriau paplitusių dabartinėje literatūrinėje kalboje) knyginių žodžių, kurių priegaidės senajame leidime taip pat dar nebuvo pažymėtos (pvz., *dangtėlinis, daugkartinis, daugvyrystė, degintūvas, didvalstýbinis, dūmadengtė, diúndirbis*,

dvikova ir kt.). Pagaliau trečia, naujajame leidime pasitaiko šiek tiek žodžių, kurių nurodyta kitokia priegaidė, negu senajame (pvz., naujajame: *dėgsena, dominikonas, drėngsena, dulkintuvas...*, o senajame: *dėgsena, domininkonas, drengsena, dulkintuvas...*).

Dėl to, kad naujajame leidime yra nurodytos priegaidės daugelio tų liaudinių ir knyginių žodžių, kurių nei kirčio vieta, nei priegaidė senajame leidime nebuvo pažymėta, žinoma, taip pat padidėja naujojo leidimo mokslinė vertė. Abejonių skaitytojui gali iškilti tik tais atvejais, kai abiejuose leidimuose jis ras skirtingas to paties liaudinio žodžio priegaides (pvz., *degsena, drengsena...*) arba kai jam rodysis, kad kokio nors knyginio žodžio (pvz., *daugiaiškis, domininkonas...*) priegaidė nesanti labai įprasta. Kad skaitytojo, o ypač tyrinėtojo, neklaidintų to paties (ir iš tos pat vietos užrašyto) liaudinio žodžio priegaidės skirtingumas, būtų buvę ne pro šali tokius atvejus nurodyti naujojo leidimo įvade ir juos atitinkamai paaiškinti. Juk galimas daiktas, kad senajame leidime vieno kito liaudinio žodžio priegaidė galėjo būti ir netiksliai nurodyta, o naujojo leidimo redaktorių patikslinta. Bet, kai tokių paaiškinimų nėra, skaitytojas neapdraustas ir nuo priešingos nuomonės.

Naujajame leidime į antraštę ne vienur iškeltos tos priegaidės žodžių lytys, kurios senajame leidime buvo pateiktos prie antraštinių šalimais, kaip nepagrindinės, rečiau vartojamos (pvz., 1947 m. leidime antraštėmis eina: *dingoti, dūbliaį, dūdelniņkas, dūksauti, dūnskinti, duobà, dvipláukis, dvirėikšmis, dvivėidis, dvižiedis...*, o naujajame: *dingoti, dūbliai, dūdelninkas, dūksauti, dūnskinti, duoba, dviplaūkis, dvireikšmis, dviveidis, dvižiēdis...*). Šitoks skirtingos priegaidės lyčių „perkvalifikavimas“ daugiausia gali būti aiškinamas tuo, kad per dvidešimt su viršum metų, praėjusių po pirmojo leidimo pasirodymo, gerokai pakito tų lyčių vartojimo sfera: plačiau (bent literatūrinėje kalboje) imtos vartoti tos, kurios naujajame leidime iškeltos į

antraštę. Tačiau, šiaip ar taip, nepolemizuojant dėl vienos ar kitos lyties vartojimo sferos platumo (daugeliu atvejų tai ir nustatyti ne lengva), vis dėlto galima prikišti naujojo leidimo redaktoriams vieną metodinio pobūdžio dalyką. Būtent, pasitaiko atveju, kai į antraštę iškelta lytis su vienokia priegaide, o visuose ar daugelyje iliustracinių tekstų nurodyta kitokia tos lyties priegaidė (pig. žodžių *dailiabuñnis, dailintuvas, dārginimas, davātkinis* ir kai kurių kitų antraštinės lyties ir iliustraciniuose tekstuose esančių to paties žodžio lyčių priegaides). Todėl skaitytojui ir lieka neaišku, kuo remiantis antraštinėmis paimtos tokios lytys, kurių nėra iliustraciniuose tekstuose.

Kalbant apie naujojo leidimo antraštines lytis, reikia pasakyti, kad dėl jų gali kilti ir kitokių abejonių ar klausimų. Sakysim, kodėl šiame leidime į antraštę iškeltos vyriškosios giminės lytys *dėdingas, dėdlingas, dedlyvas, éringas* ir pan., nors kalboje paprastai tevirtojama tik moteriškoji giminė, ir tų žodžių lietuose nepateikta nė vieno iliustracinio vyriškosios giminės pavyzdžio? (Šitoks klausimas natūralus dar ir todėl, kad I tomo naujojo leidimo įvade buvo net nurodyta antraštinė lytis *éringa* vien tik moteriškąja gimine vartojamo būdvardžio pavyzdžiu!) Kodėl tokių žodžių, kaip *dederšėlė* „tokia žolė (Delphinium consolida)“, *dreskulys* „skuduras“, *dukna* „toks apklotas, patalas“, tenurodytos daugiskaitinės antraštinės lytys, nors kalboje (kaip tai matyti iš dalies ir iš pirmajame leidime pateiktų pavyzdžių), rodos, vartojamos ir vienaskaitinės?

Šitokių klausimų, abejotinių dalykų, tam tikrų netikslumų ar spragų galima būtų išskelti ir daugiau. Tačiau tokiame kapitaliniame veikle įvairių netikslumų bei spragų, žinoma, nė neįmanoma išvengti. Didžiojo Lietuvių kalbos žodyno II tomo naujojo leidimo redaktoriai atliko milžinišką darbą: iš esmės pertvarkė, papildė ir patobulino senąjį leidimą ir pateikė visiems besidomintiems lituanistikos dalykais didžiai vertingą

lietuvių kalbos leksinės, frazeologinės ir kitokios medžiagos šaltinį. Šiuo šaltiniu, be abejonės, naudosis ne tik mokslininkai, bet

ir rašytojai, žurnalistai, mokytojai ir apskritai kultūros darbininkai.

J. Palionis

Chr. S. Stang, *Opuscula linguistica*, Ausgewählte Aufsätze und Abhandlungen (Scandinavian University Books) Universitetsforlaget (1970), 314 p.

Kolegos ir bičiuliai gražiai pagerbė žymųjį norvegų kalbininką Kristijaną S. Stangą, septyniasdešimties metų jubiliejaus (1970.III.15) proga išleisdami jo raštų tomą, į kurį surinkti įvairūs mažesnės apimties Kr. Stango darbai, paskelbti 1924–1969 metais norvegų, vokiečių, lenkų, italų, prancūzų, Tarybų Sąjungos ir kitų kraštų filologų leidiniuose. Tai savotiška Kr. Stango keturiasdešimt penkerių metų mokslinės veiklos ataskaita, kuri šalia stambiųjų studijų, paskelbtų atskiriomis knygomis, gerai atspindinti šio mokslininko interesus, tyrinėjimų problematiką ir indėlį į mūsų dienų lingvistiką.

Po tradicinės „Tabula Gratulatoria“, prkalbos, kurioje trumpai charakterizuojama Kr. Stango mokslinė veikla, eina 42 straipsniai, suskirstyti pagal tematiką: bendros indoeuropeistikos problemos, baltų-slavų problema, slavų kalbos, baltų kalbos, graikų kalba, germanų kalbos, frygų kalba, melaneziečių kalbos. Kaip ir reikėtų laukti, pats didžiausias knygos skyrius skirtas baltų kalboms. Be šio skyriaus, taip pat skyriaus, nagrinėjančio baltų ir slavų kalbų ryšius, baltistikos problemos ne vienu atveju liečiamos ir kitos tematikos straipsniuose.

Baltų kalbų tyrinėtojas dabar džiaugsis, vienoje vietoje galėdamas rasti žinomus Kr. Stango darbus: „Altpreußisch *quei, quai, quendau*“, „Partizipium Futuri im Baltischen“, „Partizipium Futuri pass. im Litauisch-Lettischen“, „Die Flexion des Verbs *iet* im Lettischen und das Problem vom Ursprung des

Diphthongs *ie*“, „Ein Beitrag zum Problem vom Diphthong *ie* im Litauischen“, „Une remarque sur la diphtongue *ui* en baltique“, „Zur I. P. Sg. Optativ im Litauischen“, „Die litauische Konjunktion *jeib* und der lit.-lett. Optativ“, „Adjectifs lituaniens en *-is*“, „*Esti* et *yra* dans les Punktay Sakimu de Szyrwid“, „Lituanien *palosti*“, „Litauisch *tapti*“, „Die Präpositionen *ing(i)*, *prieg(i)*, *nuog(i)*, *išg(i)* und die litauischen Lokalkasus“, „Die athematischen Verba im Baltischen“, „Третье лицо глагола „быть“ в литовском и латышском языках“, „Litauisch *briautis* – altnordisch *brjóta*“, „Métatonie douce“ in Baltic“, „Einige Bemerkungen über das Verhältnis zwischen den slavischen und baltischen Sprachen“, „Über das Verhältnis zwischen den slavischen und baltischen Sprachen“, „Eine preußisch-slavische (oder baltisch-slavische?) Sonderbildung“, „Zum baltisch-slavisches Verbum“.

Kr. Stango darbai šioje knygoje publikuojami be esmingesnių pakeitimų, tik vienur kitur pastabose autorius nurodo kokį nors papildomą lingvistinį faktą ar reviduoja ankstesnę savo mintį.

Knygos gale pridodama Kr. Stango darbų bibliografija ir šios knygos žodžių rodyklė.

Knygos išleidimas iš tikrųjų yra gražus tiek daug lingvistikai nusipelnusio mokslininko pagerbimas, o kartu ši knyga yra ir gera dovana baltų kalbų tyrinėtojams.

A. Sabaliauskas